

FENOMÉN SHRINKING CITIES

Karel Schmeidler

Redeco – Stern Brno

The Phenomenon of Shrinking Cities

Abstract: *Classic approaches of urban planning are associated with the development of cities, with their growth, their increase and their enlargement. This, however, is no longer the norm. Current demographics show significant changes and movement in economic structures and in suburban areas, often leading to shrinking cities and to changes in their quality. This phenomenon, more and more regularly labelled as Urban Shrinkage, presents new challenges for urbanism theories and for urban planning. Are we ready to accept them? At the beginning of the 21st century, this phenomenon resulting in the shrinking of metropolises is generally spreading throughout Europe. One of the most difficult tasks for European urban planners in the near future will be successfully dealing with the results of the demographic, the economic and the physical processes of narrowing and planning smaller, yet still liveable future metropolises.*

Keywords: *shrinking cities; urban planning; social geography*

V neurbanizovanějších státech světa, jako je Velká Británie, Austrálie nebo USA, urbanizace dosahuje v současnosti asi 90 %. Ale i v méně urbanizovaných státech vyspělého světa, jako je Česká republika, se začíná projevovat, že zde proces urbanizace pomalu dosahuje svého maxima a začíná spíše stagnovat. Tento proces je částečně spojen s negativními demografickými trendy, které postihují vyspělý svět v posledních třiceti letech, částečně pak s novějšími trendy v bydlení, se suburbanizací a následnou deurbanizací. Celkový úbytek obyvatel měst, spojený s přehodnocením životních preferencí jejich obyvatel, tak přispívá k tomu, že města ztrácejí populaci a postupně i významnost.

Úpadek a zmenšování měst (nazývaný *urban shrinkage*) byl prvně zaznamenán v západním Německu na konci osmdesátých let minulého století a poté

výrazněji studován ve východním Německu v letech devadesátých a v prvním desetiletí nového tisíciletí. Mezinárodní evropské úřady se podílely na získávání znalostí o úpadku na místní nebo základní urbanistické úrovni pomocí síťových výzkumných programů. Je zjištěno, že úpadek měst v Evropě je jev zcela běžný: jak ukazuje celosvětový atlas „upadajících“ měst, většina z nich se nachází na starém kontinentu.

Tento jev byl již na počátku sedmdesátých let zjištěn v Severní Americe – taková města zde nazývají *legacy cities* – a byl nazván „úpadkem“ (zde jednoznačně spojovaným s úpadkem průmyslu, např. tzv. *rusting belt*), dále pak v Japonsku, kde byl dáván do souvislosti s demografickým přechodem, anebo v Rusku, kde se týkal obzvláště tzv. *monocities* (měst v okolí továren), opuštěných po ukončení vojenské nebo průmyslové aktivity. Úpadek měst může být charakterizován také jako jeden z vnějších znaků globalizace: rychlost a tékavost investic, nutnost napojení území na různé strategické sítě, to vše snižuje atraktivitu měst a potenciálně s sebou nese jejich postupné vytlidňování, a to dokonce i v rozvojových zemích na jihu.

Evropská akce COST TU0803

Se zřetelem na popsany vývoj je výše uvedená akce COST zaměřena na posilování znalostí o strategiích obnovy smršťujících se velkoměst v celé Evropě.¹ Předpokládají se významné přínosy na celoevropské úrovni, jejichž výsledkem bude vznik společného rámce zahrnujícího terminologii i základní osnovu při publikování výzkumných prací z tohoto oboru, vzorových strategií obnovy a databáze příkladů osvědčené praxe. Cílem je sesbírat příspěvky představující buď teoretické reflexe, nebo empirické situace v různých měřítcích a získat tak na tyto otázky náležité odpovědi. Jsou vítány příspěvky od výzkumných pracovníků, kteří se již účastní procesu řešení úpadku měst, ale i příspěvky z akademických kruhů a od veřejných nebo soukromých subjektů, jejichž aktivity se daného tématu v různých oblastech dotýkají. Díky výměně vědeckých poznatků v rámci sítě badatelů z 26 zemí a díky podpoře realizace nových myšlenek ve vybraných referenčních velkoměstech je tak možné urychlit přijímání nových řešení v reakci na demografické změny a navrhnout způsoby restrukturalizace evropských velkoměst.

---

¹ „TUD COST Action TU0803 Cities Regrowing Smaller - Fostering Knowledge on Regeneration Strategies in Shrinking Cities across Europe“.

Hlavním smyslem projektu COST TU0803 je s využitím multidisciplinárního přístupu vytvořit regenerační strategie pro obnovu postupně se zmenšujících evropských měst. Posílením vědecké spolupráce a stimulací nových myšlenek lze vytvářet nová řešení a přístupy a reagovat tak na demografické změny a ekonomický úpadek měst v Evropě.

Ke stěžejním úkolům v rámci projektu patří:

- popis jevu a souvisejících fenoménů včetně přehledu současných znalostí s důrazem na získávání poznatků o regeneračních strategiích;
- propojení teorie s praxí, vhléd do jednotlivých procesů a uplatnění souvisejících politik v různých typech měst (industriální města v úpadku, stárnoucí města, satelitní města atd.);
- napomáhání pochopení souvisejících jevů a podpora multidisciplinární spolupráce;
- vytváření alternativních teorií, rozvoj nových přístupů, společná terminologie;
- vypracování metod a technik řešení problémů a databáze osvědčených postupů.

Fenomén *shrinking cities* (tedy „zmenšující se, smršťující se města“) v Evropě má svá specifika, která je možné shrnout do čtyř bodů.

- (1.) První bod se týká „evropského charakteru“ úpadku.² Stejně jako lze v evropské demografii vyzorovat souběžný výskyt určitých jevů, jako jsou například snížení porodnosti či stárnutí populace, nabízí se otázka, zda i úpadek měst (ať už probíhající, nebo potenciální) je rozšířen natolik, že je možné jej považovat za obecný rys evropské urbanizace. Jinými slovy, spěje celoevropská urbanizace ke kontrakci stejně, jako je tomu v měřítku mnoha národních populací? Mimo to, pokud jde o města, která jsou již v úpadku, projevují se u nich podobné vlivy? Tzn. lze v Evropě vyzorovat jistá specifika ve srovnání s ostatními kontinenty? A jestliže se úpadek měst jako jeden z rysů globalizace týká především středně velkých měst, která jsou na metropolitní síti napojena v menší míře, je potom struktura sítě evropských měst, založená

² „CIERA Výzkumný program“ byl zakončen mezinárodním komparativním workshopem zaměřeným na několik evropských zemí, který se konal v Lyonu od 22. do 24. března 2011. Tento workshop si kladal za cíl prozkoumat urbanizaci v rámci Evropy prostřednictvím prezentací různých případových studií v místní i národním měřítku. Spíše než globálním rozměrům úpadku se workshop věnoval evropskému kontextu. Jedním z důvodů je i to, že na evropském kontinentu, rozšířeném o Rusko, se řešení některých problémů odkládalo a tato problematika bude důkladněji analyzována později.

na velkém počtu středně velkých sídel, zranitelnější než například hustší síť v případě Severní Ameriky?

- (2.) Druhý bod má za cíl posoudit předchozí hypotézu, zvažuje existenci regionálních trajektorií úpadku. V Německu autoři vždy poukazují na odlišnost východní části země, kde je tento úpadek hlubší a rychlejší, než je tomu v části západní. Může to být jedním z aspektů *Sonderweg*, tzv. „německé cesty“, anebo jedním z aspektů postsocialistické transformace ve východním Německu. A ještě obecněji, do jaké míry je úpadek měst jedním z elementů postsocialistických urbanistických trajektorií? Západoevropská města, která jsou zapojena do globálních proudů, a města z bývalého východního bloku nemají stejné podmínky ani dědictví. Jsou ta druhá zranitelnější, a v čem?
- (3.) Vzhledem k tomu, že se úpadek měst objevuje ve chvíli, kdy je již demografický pokles natolik trvalý, že mění fyzickou a společenskou organizaci města, můžeme se ptát, jak se tento fakt odrazí nejen v městské morfologii, ale také ve způsobu života lidí v daném městě. Víme, že když populace klesá z důvodu odchodu obyvatel, jde o proces selektivní, ať už podle etnických, věkových nebo společenských kritérií. Jaký je výsledek společenské koheze, smyslu společného života, urbanistiky? Jsou posíleny, nebo naopak oslabeny? S cílem udržet si obyvatele, nebo i přilákat nové, pak samosprávné orgány často mění společensko-prostorovou rovnováhu: jaký je účinek těchto politik?
- (4.) Evropa je jednotný kontinent, avšak s mnoha komplexními a rozvrstvenými rysy vzhledem k tomu, že je rozdělena do mnoha zemí, krajů a obcí, které jsou zastřešeny nadnárodním působením evropských struktur. Získávání znalostí o úpadku měst je samozřejmě především věcí evropských úřadů: Komise, Parlamentu, evropské sítě Espon-Orate a COST Action. S využitím poznatků získaných na celoevropské úrovni pak musí místní samosprávné orgány hledat specifické vlastní metody, a místně relevantní postupy a strategie. Mimo Německo, kde byly uvedeny do praxe programy *Stadtumbau Ost* a *Stadtumbau West*, neustanovila žádná evropská země veřejnou strategii, která by se týkala úpadku měst. V tomto směru stojí výzkumní pracovníci před výzvou – prostředky zvolené pro řešení úpadku městských oblastí správně analyzovat a vyhodnotit na základě praktických zkušeností. Konfrontace a srovnávání případových studií jsou tedy stále nezbytné. Pozitivním rysem je, že místní politici si uvědomují, že jde o evropský jev, snaží se vytvářet odpovídající strategie a dokáží spolupracovat, obzvláště v obcích daleko od akademických kruhů, kde se znalosti o úpadku měst získávají.

Fenomén *shrinking cities* v České republice

V České republice se fenomén oslabování měst začal projevovat na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Načasování souviselo se změnami v ekonomickém systému, které vyvolaly malou ekonomickou krizi na začátku devadesátých let. Lidé, kteří doposud dojížděli do měst či menších městských středisek za prací do továren, začali o svou práci postupně přicházet a nalézt zaměstnání bylo čím dál obtížnější. Mnohdy proto vzali zavděk hůře placenou prací blíže k místu bydliště, díky čemuž města ztratila velký objem lidí dojíždějících za prací, a to až v řádech desítek procent. V závislosti na stále se zvyšující automobilizaci společnosti a růstu mobility obyvatel se navíc venkov stal lépe dostupným a oblasti kolem velkých měst začaly nezávisle na nich prosperovat. Pokud byly náklady na provoz firmy ve městě příliš vysoké, živnostníci přesouvali své podnikání do příměstských oblastí. Město tak ztrácelo svou exkluzivitu a výhody plynoucí z velké koncentrace obyvatel, zboží a služeb.

Častým důvodem úpadku měst je strukturální postižení nevhodnou skladbou zaměstnavatelů v lokalitě. V České republice jsou takto postižena města v Ústeckém a Moravskoslezském kraji, kde se dříve nacházely důležité těžební oblasti. S tím, jak toto odvětví ztrácelo na významu, se zdejší města dostala do problémů, způsobených odlivem vzdělaných lidí do prosperujících oblastí, nárůstem nezaměstnanosti a výskytu sociálně patologických jevů a výrazným snížením přílivu prostředků do městské pokladny. U takto postižených měst dokonce vláda musela přikročit k zavedení speciálních dotací na podporu zaměstnanosti v regionu, aby se tato situace dále nezhoršovala.

Postupné snižování významu měst se však projevuje i u měst, která strukturálně postižena nejsou. V České republice jde zejména o města střední velikosti, jako je například Brno, Olomouc, Pardubice nebo Hradec Králové. Ačkoli jde o relativně prosperující centra, demografické trendy a stěhování obyvatel ven z města jsou natolik silné, že tato města ztrácejí své obyvatelstvo. Společně s proudem obyvatel mizí z měst i ekonomické aktivity a města tak začínají stagnovat, či dokonce ztrácet svou významnost. U menších měst se tento proces neprojevuje plošně, ale výběrově. Lépe lokalizovaná města s lepší ekonomickou základnou dále rostou. Ovšem naopak svou lokalizací znevýhodněná či slabší města mohou být fenoménem *shrinking cities* ohrožena do té míry, že prakticky přijdou o svou střediskovou funkci. Z bývalého malého města se tak stane jen rozlehlá vesnice bez regionálního významu.

Mají česká města tendenci k úpadku?

Lidská sídla jsou živé organismy. V souvislosti s demografickým, ekonomickým a sociálním vývojem se mění, rostou, stagnují či se zmenšují. Je potřeba si položit otázku, zda česká města dokážou rozvíjet svůj potenciál a potenciál svých obyvatel, aby tak zajistily svou budoucí prosperitu a dlouhodobou existenci. V České republice stejně jako v ostatních státech Evropské unie se v současnosti přibližně jedna šestina měst smršťuje či upadá jejich význam. Přesun obyvatel probíhá převážně mezi městy, nikoliv z měst na venkov. Jelikož hlavním klíčovým zdrojem pro města jsou jejich obyvatelé, je nutné se zamýšlet nad strategiemi, jež ve stagnujících a smršťujících se městech pomohou k trvale udržitelnému rozvoji (Ghilardi 2009).

Po pádu komunismu v roce 1989 došlo v České republice k transformaci centrálně řízeného hospodářství na tržní ekonomiku a byla nastartována řada procesů, které byly již v té době v zemích západní Evropy značně rozvinuté. Transformační změny dopadly nejvíce na průmyslová města (Vaishar a kol. 2009). Politické, ekonomické a společenské proměny po roce 1989 změnily i podmínky fungování a rozvoje osídlení. Na Českou republiku po revoluci dolehly mimo jiné procesy suburbanizace, deindustrializace, rozvoj prostorové mobility (roste podíl a význam individuální mobility).

Obecně se dá říci, že do roku 1990 probíhala v České republice urbanizace, díky čemuž počet obyvatel měst rostl až do bodu, kterému říkáme strop urbanizace, od roku 1990 lze pozorovat u některých měst výrazný suburbanizační trend. Suburbanizace, jeden ze souvisejících jevů smršťujících se měst, je dominantním procesem, který mění územní organizaci postkomunistických měst a jejich okolí. Přestože proces suburbanizace započal v ČR před relativně krátkou dobou, způsobuje nezvratné změny ve vzorcích osídlování a přináší další ekonomické, sociální a environmentální důsledky (Ouředníček – Sýkora 2002). Dochází k fyzické transformaci struktury postsocialistických měst, Sýkora (1999) považuje za nejtransparentnější procesy komercializaci historických jader, revitalizaci některých částí vnitřních měst a rezidenční a komerční suburbanizaci předměstí. Česká republika po roce 1989 také velmi rychle začala kopírovat populačně nepříznivé demografické trendy západního světa. Nejcharakterističtější pro demografické chování je pokles porodnosti a pokles počtu obyvatelstva ve velkých městech, částečně způsobený ukončením výstavby sídlišť. Pro deset největších měst v České republice je charakteristické vyšší zastoupení žen, vyšší průměrný věk obyvatel a index stáří (počet osob nad 65 let k počtu dětí do 14 let),

čemuž se částečně vymyká jen obyvatelstvo Ostravy. Dále je pro velká města charakteristická podprůměrná úhrnná plodnost.

V České republice je aktuálně 6 273 obcí. Pět z nich má více než 100 tisíc obyvatel, v dalších sedmnácti žije více než 50 tisíc lidí. Obce do 2 000 obyvatel představují více než 90 % obcí a současně obce s méně než 200 obyvateli 28 % všech obcí, což ukazuje na vysokou diverzifikaci sídelní struktury a rozptýlení sídel v území. Ve městech žije 70,5 % obyvatel, v obcích s méně než 1 000 obyvateli žije 16,7 % obyvatel.

V České republice jsou data demografického charakteru sbírána a zpracovávána převážně Českým statistickým úřadem (ČSÚ). Průběžnou změnu obyvatel uvádí ČSÚ na základě počtu narozených, zemřelých, přistěhovalých a vystěhovalých obyvatel, což pak každoročně zveřejňuje jako počet obyvatel jednotlivých obcí k 1. lednu následujícího roku. Počet obyvatel obcí ale vychází převážně z údajů sčítání lidu, domů a bytů, které probíhá jednou za deset let, na něj pak navazuje každoročně aktualizovaná bilance dle informací z hlášení o počtech narozených, zemřelých, změnách trvalého bydliště a údajích o přechodných pobytech cizinců podle jednotlivých obcí. Údaje o cizincích jsou sice velmi nepřesné, ale vzhledem k tomu, že podíl cizinců ve většině obcí je zatím velmi nízký, nepůsobí to v celkovém počtu obyvatel velkou odchylku od skutečnosti. Vedle informací ČSÚ eviduje obyvatele ještě Ministerstvo vnitra, které při tom vychází z údajů z registru obyvatel. Oproti údajům z ČSÚ se jedná o skutečný registr jednotlivých osob. Z důvodu nedostatečně nastaveného systému registrů však dochází k systémovým chybám, jež způsobují výraznou odchylku od skutečnosti (Müller 2009).³ Jediným spolehlivým zdrojem dat tak nadále zůstává pouze sčítání lidu, domů a bytů. Relevantní a přesná data tak jsou k dispozici zhruba rok po sčítání (1. 3. 2011), tedy na konci roku 2011. Momentálně se evidence ČSÚ a Ministerstva vnitra rozchází v počtu obyvatel o více než 200 000, což představuje necelá 2 % celkové populace země.

³ V ČR proběhla v roce 2001 zásadní změna ve sledování pobytu cizinců. ČSÚ totiž začal do svých dat zahrnovat i údaje o cizincích s tzv. dlouhodobým pobytem. „Od roku 2001 jsou tak do celkového stavu obyvatel zahrnováni i cizinci pobývající v ČR na základě víza opravňujícího k pobytu na dobu delší než 90 dnů a cizinci s uděleným azylem, ne tedy pouze cizinci s pobytem trvalým, jak tomu bylo do roku 2000.“ Tato změna pak měla velký dopad na počet obyvatel ve velkých městech.

Demografické chování po roce 1990

19. století a větší část 20. století, až do první poloviny devadesátých let, se nesly ve znamení růstu počtu obyvatel, ve druhé polovině devadesátých let se pak začal projevovat postupný pokles, způsobený nízkou porodností. Od roku 2003 se situace opět zlepšila, a to díky vyšší porodnosti u silných populačních ročníků ze sedmdesátých let a také vlivem růstu migračního salda. Pokud se podíváme na populační vývoj měst, pak nejvýraznějším trendem byl růst populace v obcích v suburbánních oblastech, a naopak úbytek v obcích na periferii (Müller 2009).

Tabulka 1

Rok	Počet obyvatel ČR k 31. 12.
1991	10 312 548
1996	10 309 137
2001	10 206 436
2006	10 287 189
2010	10 515 818

Jak je patrné z Tabulky 1, počet obyvatel České republiky se od roku 1991 stabilně snižoval. Opačný trend nastal po roce 2001, avšak zejména díky změně definice občana. Problém klesající či stagnující populace ve velkých městech byl široce zpracován již v mnoha publikacích, to však bohužel neplatí o otázce „smršťujících se“ měst, která je přinejmenším stejně aktuální a závažná. Mezi světlé výjimky patří např. Hampl (2005), který předkládá určitá teoretická východiska pro depopulační trendy postihující změny geografického uspořádání společnosti v České republice, především v období mezi posledními sčítáními lidu.

Sociální a prostorové důsledky demografických změn ve městech východní a střední Evropy zkoumal Ústav geoniky AV ČR v letech 2006–09. „Cílem bylo analyzovat jevy probíhající ve vnitřních částech polských a českých velkoměst druhého řádu v interakci mezi druhým demografickým přechodem a současnými urbanizačními procesy, srovnat průběh těchto procesů se situací v západoevropských velkoměstech a vyslovit se k predikci dalšího vývoje.“ Za ČR byla zastoupena města Brno a Ostrava. Kromě prohlubující se sociální diferenciaci vnitřních měst je pro daná města charakteristická také gentrifikace. Studie rovněž poukazuje na fakt, že statistická data neodráží skutečný pohyb a pobyt obyvatel, proto je nutné data doplňovat kvalitativními výzkumy (Geonika 2009).

Problematikou demografického stárnutí, úbytku obyvatelstva a možnosti migračního řešení těchto problémů se zabývali Burcin, Drbohlav a Kučera (2008). Všimají si, že současný životní styl obyvatel ČR odpovídá tzv. druhému demografickému přechodu (srov. např. van de Kaa 1997; Schmid 2001; Srb 1991), tzn. že lidé přejímají vzorce chování charakteristické pro státy vyspělého světa (např. individualismus, volnější rodinné a partnerské vztahy, vyšší věk při uzavření sňatku či bezdětná manželství). To má za následek snižování přirozeného přírůstku obyvatelstva. Autoři připomínají také fakt, že obavy ze stárnutí populace a depopulačních trendů nepanují napříč celým vědeckým spektrem. Jako příklady pozitivního pohledu na populační vývoj uvádí příspěvky Colemana (Coleman 2000) a Vishnevského (Vishnevsky 2000). Kromě pozitivního pohledu je stať doplněna ještě o „neutrální“ přístup, který propaguje stagnující populaci s nulovým přírůstkem, čemuž se blíže věnují v jedné ze svých starších prací (Burcin – Drbohlav – Kučera 2005). Na otázku migračního řešení demografických ztrát autoři nutně odpovídají skepticky. I když má migrace u nás pozitivní efekt, řešení problému demografického stárnutí a depopulace nelze migrací jednoznačně vyřešit. Jejich závěry se shodují i se zahraničními studii (např. Grant et al. 2004; Coleman 2003; Martin 2004). Problematiku smršťujících se měst tak nelze řešit pouze migrací.

Populační vývoj našich největších měst do roku 2001 se snažil ve svém článku postihnout Andrlé (2001). Autor argumentuje, že počet obyvatelstva naší země se mezi lety 1980 a 1991 zvýšil o pouhých 10 288 obyvatel, přičemž ve městech se jednalo o průměrné zvýšení populace o 3,4 %. Porevoluční populační chování pak zachovalo nastartovaný depopulační trend. Při sčítání lidu v roce 2001 tak bylo zjištěno o 0,1 % méně trvale bydlících obyvatel než v roce 1991, přičemž počet obyvatel největších měst České republiky klesl o 2,4 %. S výjimkou Ústí nad Labem a Českých Budějovic vykazovala naše největší města od roku 1996 stálé snižování reprodukce a populační úbytky. Tyto negativní populační trendy se snaží vysvětlit jako „celoplošnou ztrátu vitality vycházející z podstatných změn životního stylu obyvatelstva, částečně i z nedostatku bytů a z neplněných představ o příjmech nejširšího okruhu obyvatelstva.“ Odhad dalšího vývoje měst nad 10 tisíc obyvatel vidí spíše neperspektivně, tedy v intencích dalšího snižování hladiny urbanizace.

Na Andrlého částečně navazují Burcin a Kučera (2009), kteří ve své studii popisují populační vývoj a demografické trendy českých stotisícových měst. Mezi stotisícová města zařadili sídla, která se v posledních dvou desetiletích ocitla alespoň v bezprostřední blízkosti hranice sto tisíc obyvatel, bez ohledu na změny

jejich administrativního vymezení. Takovými městy tedy jsou České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice a Olomouc. Autoři dokladují, že v případě českých stotisícových měst se jedná o skupinu „homogenní nejen z hlediska populační velikosti, ale také z hlediska regionálního významu jednotlivých do ní zahrnutých celků. Přestože počet obyvatel není a ani nemůže být jediným kritériem pozice daného sídla v hierarchickém regionálním systému, lze z jeho populačního růstu přímo usuzovat na vývoj tohoto postavení.“ V souladu se zjištěním Andrlého tak uvádí, že České Budějovice a Olomouc byla jediná dvě města, která nezaznamenala mezi lety 1991 a 2001 významnější pokles počtu obyvatel. Ostatní města ze sledovaného vzorku ztratila od dvou do čtyř procent obyvatel. Největší depopulace zasáhla Pardubice, které jsou za svým vývojovým zenitem již od sedmdesátých let. Burcin a Kučera dále uvádí, že populační ztráta ve městech byla ve skutečnosti mnohem větší, než jakou můžeme najít ve statistikách ČSÚ, neboť v roce 2001 došlo k výše zmíněné úpravě definice kategorie obyvatel, která byla rozšířena o cizince s vízem nad 90 dnů (s povolením k dlouhodobému pobytu). Největším důvodem populačních ztrát pak bylo dle autorů oddělování okrajových částí měst, dřívějších samostatných obcí, suburbanizace, a dále přirozený úbytek obyvatel v důsledku propadu porodnosti a v důsledku migračních ztrát.⁴

Sýkora a Ouředníček (2007) se zaměřují na rozvoj dvou největších měst, Prahy a Brna, z pohledu suburbanizačního procesu v postkomunistické společnosti. Rozlišují bytovou (*residential*) a komerční suburbanizaci (*commercial, non-residential suburbanization*). Komerční suburbanizace (především velkoobchod, maloobchod, hypermarkety, nákupní zóny) se vyvíjela oproti bytové mnohem dynamičtěji, ve formě nových staveb na zelených loukách za městem. Dynamický vývoj v této oblasti byl způsoben masivním přítokem investic zahraničních investorů, kteří expandovali na nové trhy. Rapidní nárůst komerčních aktivit na okrajích měst se stává novým fenoménem. S tím je pak spojena i redistribuce pracovních příležitostí ve městech. Dochází ke snižování počtu pracovních míst v centrech měst a jejich přemísťování na okraj. Celková populace stagnuje a úbytek obyvatel se děje díky územní redistribuci populace uvnitř městských oblastí. Zatímco jádra obou měst a vnitřní města upadají, roste populace suburbanických oblastí. Otázku vývoje či smršťování našeho druhého (Brno) a třetího

---

⁴ V poslední dekádě sice naše stotisícová města vykazují snižování populace či velmi mírný růst, ale jak autoři dokladují, „tento naznačený obrat ve vývoji by nemohl nastat bez rozšíření definice obyvatele ČR o cizince s uděleným dlouhodobým vízem, resp. povolením k dlouhodobému pobytu, k němuž došlo v roce 2001, ale které se ve statistikách výrazněji projevilo až po roce 2004.“

(Ostrava) největšího města řeší ve své práci kolektiv autorů Krejčí, Klusáček a Lorencová (2009). Autoři začínají desurbanizačními trendy, poklesem obyvatel velkých měst a změnami urbánní prostorové kultury charakteristické pro devadesátá léta dvacátého století, přičemž se opírají o několik předchozích studií (Sýkora et al. 2000; Kamenický – Hauptmann 2000; Mulíček – Olšová 2002; Steinführer 2006). V souladu s nimi Burcin, Drbohlav a Kučera (2008) uvádějí nastartování tzv. druhé demografické revoluce, prostý úbytek úhrnného počtu obyvatel, změnu věkové struktury populace v duchu jejího stárnutí s příčinou v základně i vrcholu věkové pyramidy. Vzhledem k tomu, že problematika *shrinking cities* je zatím stále mnohem populárnější v zahraničí než u nás, autoři reagují na několik zahraničních příspěvků, které města Brno a Ostravu přiřadily mezi smršťující se města (např. Großmann et al. 2008; Steinführer – Haase 2007; Maas 2008). Autoři analyzovali vybrané demografické ukazatele (vývoj počtu obyvatelstva, přirozený přírůstek, migrační saldo a index stáří), aby tak verifikovali nepříznivý titul, jež Brnu a Ostravě připsaly výše zmíněné studie. Autorský kolektiv připouští, že v rámci celého období po roce 1989 převažovaly na území popisovaných měst depopulační trendy. Za jejich příčiny považují především změnu populačního chování a také změnu migračního proudu, který v daných městech vedl ke ztrátě obyvatel. V obou městech také docházelo ke stárnutí populace, převážně však ve starších rezidenčních oblastech s minimální bytovou výstavbou. Pouze části s vyšším zastoupením romského obyvatelstva mají vyšší podíl mladých lidí. Se stárnutím populace se více potýká Brno, kde je 17 % obyvatel starších 65 let. Autoři uzavírají svou stať konstatováním, že podle statistických údajů by bylo možné zařadit Brno i Ostravu mezi smršťující se města, ale z důvodu nepřesných statistických údajů nelze učinit jednoznačné závěry. Statistiky totiž neumožňují určit skutečnou velikost jejich populace, neboť nepostihují některé praktické problémy. Jde například o to, že sice klesá počet statisticky evidovaných obyvatel měst, ale zároveň roste počet faktických uživatelů jejich technické a sociální infrastruktury. V Brně se odhady pohybují okolo 150 tisíc obyvatel, kteří se do statistik „nevejdou“, a toto číslo se v budoucnu bude pravděpodobně zvyšovat. Jedná se zejména o studenty a dojíždějící mimobrněnské pracovníky, neboť Brno má pozici významného regionálního centra poskytujícího širokou škálu služeb, pracovních příležitostí a vzdělání nejen pro místní obyvatele. V souvislosti s tím pak vyvstává problematika dimenzování kapacity městské infrastruktury a jejího financování.

Informace o depopulačních trendech a strategiích a o tom, jak jim předcházet, můžeme kromě demografických a geografických studií nalézt také

přímo v archivech jednotlivých měst. Nejvíce studií existuje pro město Prahu (např. Vobecká 2008; Ouředníček – Sýkora 2002), řada textů byla napsána také o Českých Budějovicích (např. Vlášková 2007). Budějovice přitom mají hned dvě specifika, jednak to, že kromě klasického depopulačního chování zde obyvatelstvo migruje i z důvodu povodní (největší postihly město v srpnu 2002), a jednak fakt, že na počátku 21. století se představitelé města (neúspěšně) snažili řešit úbytek obyvatel připojením sousedních obcí (např. Borek, Hrdějovice či Hluboká nad Vltavou).

Změny v sídelní struktuře a negativní důsledky suburbanizace

Po dlouhé době intenzivní urbanizace se zhruba od šedesátých let 20. století ve statistice měst a městských populací Evropy objevuje nový fenomén: města se přestávají zvětšovat, a navíc se objevují stopy dekoncentrace. Ta je průvodním jevem nové fáze socioekonomické revoluce, kdy se těžiště ekonomické aktivity přesouvá od industriální produkce ke službám náročnějším na znalosti, dovednosti a přísun informací. Tato „ekonomika služeb“, založená na vizi technologické a manažerské revoluce podle teorií Daniela Bella, Johna Kennetha Galbraitha, Zbygniewa Brzezinského, Kennetha Bouldinga, Amitaie Etzioniho a dalších, je ekonomikou informací, jejímž základem a nutnou podmínkou rozvoje je výuka a školství, věda a odborný management. Rozhodujícím elementem v postindustriální společnosti, kde se znovu klade důraz na plánování, jsou výzkumní a vývojoví pracovníci jako tzv. „dělníci vědy“ a odborníci v oblasti informací. Vzniká propojená síť korporací a vládní byrokracie, která již není kontrolována vlastníky a politiky, nýbrž manažery a technickými odborníky, kteří zde ve skutečnosti představují elitu moci a prestiže.

Změny v sídelní struktuře jsou často stimulovány změnami v ekonomice a společnosti. Tento proces je ovlivňován útlumem těžkého průmyslu a odchodem pracovníků do terciární sféry a high-tech lehkého průmyslu s produkcí v montážních linkách, vyžadujících jednopodlažní průmyslové haly s velkou plochou. Ty je možné snáze budovat na zelené louce a s ohledem na vyspělé technické vybavení jsou kapitálově náročné. Díky mechanizaci a automatizaci není třeba mnoho zaměstnanců – pracoviště proto mohou být zřízena ve větších vzdálenostech od městských center. Proto jsou high-tech pracoviště zřizována v suburbiích, kde na jejich pořízení není třeba vynaložit tak mnoho prostředků, a jsou vzhledem k charakteru výroby obsazována kvalifikovanější pracovní silou. Klasická výroba zůstává i nadále v městských centrech, kde se tak mnohdy zdržuje i méně

kvalifikovaná a hůře placená pracovní síla. Administrativní a výzkumné parky s ověřovacími poloprovozy tak následují průmyslové parky v suburbánní poloze, která umožňuje využívat výhod nových rychlých komunikací, levnějších stavebních pozemků a dostatku parkovacích míst, a kde naopak odpadají nevýhody měst, jako je špatná kvalita prostředí, kriminalita, nárůst chudoby v centrálních oblastech a další negativní jevy. Administrativní parky jsou levné lokality pro nezavedené podniky, které potřebují finančně nenáročné rozjezdové podmínky. V důsledku přetlaku investic u nás houfně vznikají nové stavby (především skladovací a obchodní) „na zelené louce“ v těsné blízkosti městských aglomerací. Podél výpadovek zase vznikla takřka samovolně nákupní centra a dálnice jsou lemovány desítkami kilometrů plechových montážních hal, skladišť a prodejen. Města se tak chaoticky rozšiřují na úkor zemědělsky využívané krajiny, což opět zvyšuje tlak na neekologickou intenzifikaci zemědělské výroby.

Klasická rychlá urbanizace, typická ještě pro prvá poválečná desetiletí, se postupně téměř zastavila. Extenzivní urbánní rozvoj se zpomaluje a stále více obyvatel města opouští, v suburbánních se naopak zlepšuje infrastruktura (obchody a zařízení se přesouvají za lidmi) i životní prostředí, neboť zde roste počet pracovních příležitostí i příjmy obyvatel (většinou kvalifikovaných zaměstnanců středního věku, tzv. bílých límečků). Tercializace společnosti ve většině vyspělých zemí vede i ke změnám v požadavcích na bydlení. Lidé s možností opatřit si prostředky individuální dopravy mění bydliště. Prudké zvýšení tempa osobní automobilizace umožňuje stále větším skupinám obyvatelstva rychlé přemísťování mezi bydlištěm a pracovištěm. Útěk z města se stává spíše charakteristickým pro ty bohatší, pro které jsou v blízkém okolí větších měst budována satelitní či vilová městečka navazující na příměstské vesnické či maloměstské osídlení. Začíná se mluvit o sociální exkluzivitě nových lokalit. To způsobuje koncentraci do jisté míry sociálně podobných obyvatel. Hovoříme o sociální exkluzi – z důvodu značných sociálních rozdílů se přistěhovalci s původními obyvateli vesnic většinou vůbec nestýkají.

Od počátku devadesátých let dochází v České republice k významným změnám v uspořádání měst a sídelních aglomerací. Češi se v posledních letech ve velkém stěhují do tzv. satelitů, tedy nově zastavěných oblastí vznikajících poblíž vesnic a měst. V některých obcích v blízkosti velkých měst mnohdy vzrostl počet obyvatel za osm let až o dvacet procent. Vyplývá to z údajů Českého statistického úřadu. V suburbanizaci dohání Česká republika celosvětový trend. Mnohé obyvatelé ale čeká místo venkovské idylky nemálo problémů. Na vesnicích do tří tisíc obyvatel žilo na konci minulého roku 30 % obyvatel, mohutná vlna suburbanizace

nastala především kolem hlavního města, ale i kolem Brna či Plzně. „Je to trend, který ve světě trvá již 25 let. Lidé odcházejí z center měst, kde se podle mnohých s dětmi nedá kvalitně žít.“⁵ Česká republika však neudržela krok v jednom podstatném bodě. Zatímco ve světě satelity vznikaly jako plnohodnotné vesnice a města, tedy s obchody, kiny či zdravotními středisky, v tuzemsku šlo mnohdy jen o umělé projekty v polích, bez infrastruktury či kulturního vyžití.

Budování satelitních míst se rozmohlo v polovině devadesátých let. Do té doby se zejména díky industrializaci lidé stěhovali spíše do měst. V roce 1995 nastal obrat. Lidé začali odcházet z paneláků, stavěli domy na vesnicích. Plnili si tak přání žít v klidu, ale pracovat ve městě. V bezprostředním okolí Prahy lze najít mnoho míst, kde příliv nových obyvatel obec doslova zahltil. Například v obci Jesenice se počet obyvatel zněkolikanásobil, neúměrně zatěžovány jsou i Roztoky u Prahy. Trend suburbanizace ještě nějakou dobu vydrží. Do budoucna však hrozí, že některé špatně promyšlené satelity se opět „vybydlí“. Také je však možné, že domy budou v takovýchto lokalitách špatně prodejné, proto některým obyvatelům nezbude než v nich zůstat.

Příklad smršťujícího se města

Město Žďár nad Sázavou má z října 2007 zpracovaný Strategický plán rozvoje města, v němž mimo jiné podrobně postihuje demografickou situaci ve městě. Na vývojové tendence celkového pohybu populace v období 1960–2005 má ve městě největší vliv vývoj migračního salda. Přirozený přírůstek v posledních letech pouze zmírňuje negativní vývoj migračního salda projevujícího se v poklesu počtu obyvatel. Díky vysokému přirozenému přírůstku ve městě došlo k oddálení poklesu počtu obyvatel v důsledku stěhování o více než deset let. Migrační atraktivita města se dostala do záporných hodnot již v roce 1983, zatímco celkový přírůstek se dostal do záporných čísel až v roce 1996. Vysoká migrační atraktivita města v druhé polovině 20. století souvisí s procesem socialistického plánování. Díky tomuto procesu přišli do města lidé v produktivním věku, zejména mladí. Tento fakt se pak pozitivně promítl do hodnoty přirozeného přírůstku, který i v současné době dosahuje vysokých hodnot.

V posledních deseti letech docházelo ve městě ke stagnaci, respektive k mírnému poklesu porodnosti. Ve městě tak můžeme sledovat stejný trend ve vývoji porodnosti jako v celé České republice. Ve Žďáru nad Sázavou je úmrtnost

---

⁵ Interview s odborníkem na realitní trh Jiřím Pácalem ze společnosti Central Europe Holding.

na nízké úrovni, průměr za sledované období činí pouhých 7,1 ‰. Jde o nízkou hodnotu, a to jak v porovnání s hodnotou za kraj Vysočina (10,3 ‰), tak především ve srovnání s průměrem za celou republiku (10,8 ‰). Díky takto nízké úmrtnosti město získává přirozenou měnou obyvatelstvo. V roce 2005 se úmrtnost ve městě pohybovala již kolem hodnoty 8,1 ‰. V rámci desetiletého období zde lze vypočítat mírný nárůst úmrtnosti. Nižší míra úmrtnosti ve městě souvisí především s vývojem v minulých obdobích, neboť jak již bylo řečeno, v šedesátých a sedmdesátých letech bylo město osídleno především mladšími lidmi. Nízká úmrtnost má největší vliv na přirozený přírůstek. Přirozený přírůstek ve městě dosahuje dlouhodobě průměrné hodnoty 2,4 ‰, zatímco v rámci České republiky je to -1,7 ‰, avšak dochází zde již k postupnému snižování úbytku obyvatel díky rostoucí porodnosti. Naopak ve Žďáru nad Sázavou dochází postupně ke snižování úrovně přirozeného přírůstku obyvatel. V roce 2005 představoval přirozený přírůstek 1,5 ‰. Na celkovou hodnotu migračního salda ve městě má největší vliv vývoj počtu vystěhovalých osob, imigrace pouze zmírňuje záporný vývoj migračního salda. Dlouhodobě dosahuje migrační saldo ve městě hodnoty -4,3 ‰, což je hodnota v porovnání s průměrem za Českou republiku (migrační saldo 1,3 ‰) značně podprůměrná. Hodnota migračního salda tak jasně ukazuje na nižší atraktivitu města z pohledu trvalého žití. V roce 2005 dosahovalo migrační saldo ve Žďáru nad Sázavou hodnoty -7,1 ‰.

Na celkový přírůstek počtu obyvatel města a na jeho vývoj má tak největší vliv migrační saldo (vnější rozvojové impulsy), přesněji emigrace (tzn. počet vystěhovalých osob). Vývoj celkového přírůstku je pouze zmírněn přirozeným přírůstkem, avšak ten nemá na jeho celkový vývoj nijak velký vliv. Naopak v kraji Vysočina a v celé České republice má na celkový pohyb obyvatel markantnější vliv přirozený přírůstek (ten reprezentuje vnitřní rozvojové předpoklady). Celkový přírůstek (resp. úbytek) obyvatel města je v komparaci s dlouhodobým republikovým (celkový přírůstek -0,4 ‰) a krajským (celkový přírůstek -0,6 ‰) průměrem značně podprůměrný.

Město může svými zásahy významně korigovat, ať již kladně či záporně, celkový přírůstek počtu obyvatel. Mezi přímé zásahy města může patřit například budování volných kapacit pro bydlení ve městě, posílení image města z pohledu trvalého žití a podobně. K nepřímým zásahům města může patřit například podpora rozvoje podnikatelských aktivit, které s sebou přinesou vznik nových pracovních míst, což povede k nutnosti navýšení pracovního kapitálu ve městě; další aktivitou může být zlepšení dopravního spojení s velkými městy (což povede k zlepšení dostupnosti zaměstnání) atd.

Regenerační strategie *shrinking cities* v České republice

Mnohá evropská města se v dnešní době potýkají s úbytkem trvale v nich žijícího obyvatelstva. Úbytek obyvatel (nejen) ve městech je především důsledkem nepříznivého vývoje přirozeného přírůstku a porodnosti a migrace obyvatelstva. Negativní vývoj přirozeného přírůstku a porodnosti je dnes celospolečenským trendem a důsledkem změn ve společnosti (vývoj postavení žen ve společnosti, jejich vzdělání a kariéry, postoje společnosti vůči antikoncepci či interrupci, slučitelnost rodinných a profesních rolí), který lze na úrovni samotného města jen těžko zvrátit. Nástroje pro ovlivnění míry porodnosti by měl obcím poskytnout především stát (rodinná politika státu), i když otázkou i tak zůstává míra účinnosti opatření populační politiky státu a doba trvání jejich efektu. Migrace obyvatel je pak jevem, který je město schopno přijetím odpovídajících opatření (regeneračními strategiemi) do jisté míry ovlivnit (podpora pracovních příležitostí, bytová výstavba, infrastruktura služeb, dopravní dostupnost apod.).

Fakt, že se s úbytkem obyvatel potýká většina měst, staví jednotlivá města do vzájemného konkurenčního vztahu, kdy každé město bojuje o to, aby si udrželo stávající obyvatele a přilákalo nové. Vzhledem k tomu, že se jedná o dlouhotrvající trend vývoje, nelze tuto situaci řešit jednorázovými nekonceptními kroky. Je důležité, aby si města uvědomila možná rizika spjatá s úpadkem a realizovala strategie, které ve smršťujících se městech pomohou k trvale udržitelnému rozvoji. Demografické projekce předpokládají do budoucna další pokles počtu obyvatel, což ukazuje na nutnost uvědomit si existenci fenoménu smršťování a význam politických iniciativ zabývajících se tímto problémem. Politiku trvale udržitelného rozvoje obcí a měst pak nelze realizovat izolovaně, plánování je nutno provádět v koordinaci s plánováním krajů a pro dosažení některých změn je třeba apelovat i na centrální orgány (např. zastaralá legislativa brzdící další rozvoj).

Fenoménem smršťování jsou v České republice obecně nejvíce zasažena města, která se v komunistické éře orientovala především na těžbu nerostných surovin, těžký průmysl a navazující odvětví. Pro ně byla charakteristická špatná pověst dělnických sídel, znečištěného životního prostředí, měst bez kultury. Sametová revoluce v listopadu 1989 přinesla liberalizaci a otevření ekonomiky vnější globální konkurenci. Tato konkurence odhalila řadu slabých stránek tehdejších průmyslových a důlních odvětví, které nebyly schopny v transformační době ve stávající podobě obstát. Tím se nastartoval proces adaptace těchto odvětví a v mnoha případech došlo i k jejich zániku (např. rušení těžby v severomoravském regionu nebo v severních Čechách). Důsledkem deindustrializace byl

růst nezaměstnanosti v těchto regionech a útlum ekonomiky. Postižené regiony stály před novou výzvou adaptace na nově vzniklé podmínky a před nutností posunu od zastaralé masové průmyslové produkce k produkci založené na kvalitě, inovacích a službách. Jejich úspěch závisí na kvalitě strategického plánování, které musí zahrnovat podporu vzdělávání a institucí výzkumu a vývoje, stejně tak podporu „měkkých“ rozvojových faktorů, jako je atraktivní bydlení, kvalitní životní prostředí – čistý vzduch, voda, městská zeleň a parky, rekreační a kulturní vybavenost, bezpečnost, lepší image a PR a podobně.

Asi nejtýpčtějším příkladem takového regionu/města postiženého transformací je v České republice moravskoslezský region a město Ostrava, kterou se z hlediska fenoménu *shrinking cities* zabývá projekt SHRINK SMART. Město Ostrava vyrostlo na ekonomické bázi těžby uhlí, výroby koksu, železa a oceli a souvisejících odvětví v různých politických kontextech v období let 1828–1989. Deindustrializační proces zde začal na počátku devadesátých let. V roce 1994 již byly uzavřeny všechny doly a většina koksoven a úpadek výroby v navazujících odvětvích způsobil růst nezaměstnanosti, která dosáhla svého vrcholu v roce 2003, kdy se růst zastavil na míře 18 % nezaměstnaných. Od roku 2004 nastává v důsledku revitalizačního procesu pokles nezaměstnanosti. Výzkumná zpráva *Urban Shrinkage in Ostrava, Czech republic* projektu SHRINK SMART identifikuje pro Ostravu jako nejvýznamnější problémy a výzvy do budoucna z hlediska hrozby smršťování následující:

- diverzifikaci regionální ekonomiky prostřednictvím podpory ekonomických aktivit s vyšší přidanou hodnotou a vytváření většího počtu (kvalifikovaných) pracovních míst;
- údržbu a modernizaci panelových sídlišť;
- otázku vyloučení / začlenění romského etnika;
- řešení špatného životního prostředí – zejména ve východní části města.⁶

Pro účinné ovlivňování vývoje směrem k udržitelnosti je třeba sledovat komplex opatření – zejména v oblasti daňové, regionální, dopravní a bytové politiky a územního plánování.⁷ Aby byla města v dnešní době schopna obstát a dále se rozvíjet, musí analyzovat současný stav, stanovit si budoucí cíle a formulovat způsob, jak k těmto cílům dospět. K tomuto slouží strategické plány rozvoje

⁶ *Research Report Urban Shrinkage in Ostrava, Czech Republic* projektu SHRINK SMART (Governance of Shrinkage Within European Context), březen 2010, s. 5–7.

⁷ Závěrečná zpráva projektu výzkumu a vývoje v rámci programu WA č. WA-005–05-Z10 „Dopady populačního vývoje pro strategický rozvoj regionů a lokalit“.

měst, což jsou základní dokumenty vyjadřující předpokládaný vývoj daného města v dlouhodobějším časovém horizontu. Součástí strategických plánů rozvoje měst často bývá část SWOT analýza, která se zaměřuje na hodnocení silných a slabých stránek, příležitostí a hrozeb pro dané město. Hlavním smyslem strategií je organizace rozvoje na bázi sladování jednotlivých zájmů tak, aby město prosperovalo jako celek. Strategie pak pomáhají při rozhodování o prioritách a směřování investičních prostředků, kterých má každé město vždy nedostatek. Cíle strategického plánu města mohou být orientovány jak „dovnitř“, to znamená na zvýšení efektivity výkonu místní samosprávy, tak i „ven“, například na zlepšení podmínek pro podnikání a život ve městě. Zpracování plánu je přípravnou fází, která by měla iniciovat koncepční a na dlouhodobé cíle zaměřenou sociální, ekonomickou a environmentální politiku města. Neméně důležité jsou pak i pravidelné aktualizace těchto strategických plánů, protože zastaralé plány se mohou stát naopak brzdou rozvoje. Na strategické plány rozvoje měst pak navazují další dokumenty, které jsou konkretizací cílů strategie a způsobů jejich dosažení.

Jedním z navazujících dokumentů, kterým lze výrazně usměrnit ekonomický rozvoj měst, je tzv. integrovaný plán rozvoje města (IPRM). IPRM je základním programovým dokumentem města umožňujícím rozvoj v návaznosti na využití veřejné podpory ze strukturálních fondů EU s důrazem na zajištění synergie intervencí příslušných operačních programů a koncentrací zdrojů. Integrované plány jsou realizovány několika individuálními projekty, které mohou být podpořeny z jednoho či více operačních programů. Integrovaný plán rozvoje města je základním koordinačním rámcem navazujícím na celkovou vizi a strategii rozvoje města za účelem identifikace a řešení problémů rozvojových oblastí města v návaznosti na využití podpory ze strukturálních fondů v programovacím období 2007–13.⁸ IPRM je jedním z účinných nástrojů urbánní politiky jednotlivých statutárních měst v České republice, který zajišťuje koordinaci odvětvových a územních politik ve městech. Zároveň představuje nástroj pro čerpání finančních prostředků ze strukturálních fondů s cílem zajistit synergický efekt jednotlivých intervencí podporujících určená města jako póly rozvoje regionu prostřednictvím koncentrace alokace finančních prostředků do geograficky vymezené zóny města nebo v rámci řešení klíčového tématu rozvoje města. Kvalitně zpracovaný IPRM je základním předpokladem získání maxima možného objemu finančních prostředků z EU fondů.

---

⁸ Metodický pokyn Ministerstva pro místní rozvoj ČR k hlavním zásadám pro přípravu, hodnocení a schvalování IPRM.

Regenerační strategie apriori předpokládají nějakou změnu, nápravu, zlepšení současného stavu. Změna je však pouze jednou stránkou transformace měst, tou druhou, kterou je rovněž třeba mít na paměti, je setrvalost (Steinführer 2003). Je třeba zdůraznit význam městského dědictví, které přetrvává různé společenské systémy. Relativní trvalost městských struktur způsobuje, že samotní městští aktéři se musí vypořádat s městskou strukturou, kterou převzali, ať už tak, že ji přijmou, nebo změni způsob jejího využití, tolerují ji, přestaví nebo demolují. Kontinuita městských struktur přesahuje dlouhé časové úseky a odolává změnám rámcových makrostrukturních podmínek a modernizačním snahám. Význam materiálních, především stavebních setrvalostí je jako důležitý pro současnost města akceptován, je však třeba brát v potaz i sociálněprostorovou setrvalost (relativně trvalé přisvojení městských prostor skupinami aktérů – zde jsou ústředním faktorem setrvalosti zejména vlastnické vztahy a jejich dlouhodobé přetrvávání – dědické vazby) a symbolickou setrvalost (tradující se představy a hodnocení, které svým trváním přesahují společenské změny i změny měst). Bylo by naivní si myslet, že jednorázovým politickým rozhodnutím tuto setrvalost zrušíme. Při formulaci strategií změny je proto potřeba mít na mysli i faktor městské setrvalosti. Rozhodnutí se ho může snažit ovlivnit, nicméně je třeba ho respektovat.

Pro města se stává problematickým status trvalého bydliště obyvatel. Současný systém rozpočtového určení daní je založen na počtu obyvatel trvale bydlících v obci (podle evidence ČSÚ). Daňové příjmy pak představují významný zdroj financí pro obecní rozpočet, například v roce 2007 tvořily 53 % jejich příjmů. Počet obyvatel s trvalým bydlištěm v obci je proto důležitým faktorem z hlediska finančních příjmů obcí a pro větší města se tento způsob financování stává problémem. Tato města jsou přirozenými regionálními centry, která poskytují širokou škálu služeb, pracovních příležitostí a vzdělání nejen pro obyvatele s trvalým bydlištěm. Reálně tedy denně využívá městskou infrastrukturu daleko více lidí, než kolik udávají statistiky počtu obyvatel. Co se týče počtu těchto lidí, existují pouze odhady. V Brně se tento odhad pohybuje okolo 150 tisíc osob. To otevírá problematiku dimenzování kapacit infrastruktury, stejně tak otázku zdrojů financování. Větší města proto volají po změně přerozdělování daňových příjmů, případně po znovuzavedení statusu přechodného bydliště. Obce nemají prakticky žádné oficiální pravomoci, jak nové obyvatele donutit, aby se k trvalému bydlišti v obci přihlásili. Mohou obyvatele k přihlášení trvalého bydliště v obci pouze motivovat, případně tuto motivaci podpořit zaváděním diskriminačních opatření ve vztahu k nehlášeným obyvatelům.

Překážkou rozvoje měst a vážným problémem se staly tzv. brownfields, které brzdí rozvoj území, zejména zastavěného, brání hospodářskému rozvoji, negativně působí na životní prostředí, mají negativní socioekonomické dopady a celkově přispívají ke špatnému obrazu celého územního celku. Vzhledem k vysokým nákladům a rizikům, které jsou spojeny s regenerací brownfieldů, soukromý sektor nemá o investování do jejich regenerace zájem. Vizí Národní strategie regenerace brownfieldů, přijaté vládou v roce 2008, je celkové ozdravení území, rozšíření nabídky pro podnikatele, zlepšení životního prostředí ve všech jeho složkách a dosažení efektivního využití dříve zanedbaného území s ohledem na tvorbu kvalitní struktury osídlení a krajiny, při respektování kulturně-historických, ekonomických, ekologických i sociálních hledisek. Vhodná regenerace nabízí nové příležitosti pro podnikatelské subjekty, a tím i nárůst ekonomické aktivity v regenerované oblasti spojené s tvorbou nových pracovních míst a odstraňováním environmentálních zátěží. Na základě Vyhledávací studie (zpracovaná agenturou CzechInvest ve spolupráci se všemi kraji v letech 2005–07) bylo v České republice lokalizováno 2 355 brownfieldů, které zaujímají rozlohu 10 326 ha s celkovou zastavěnou plochou cca 4 206 930 m² (cca 421 ha). Studie provedla syntézu dat ze všech krajů kromě Prahy, evidovala brownfieldy od velikosti cca 1 ha. Hrubý odhad nákladů na revitalizaci těchto lokalit je 200 miliard Kč. Celkový počet brownfieldů je ale podstatně vyšší, v roce 2004 se uváděl odhad 8,5–11,7 tisíc lokalit typu brownfield o celkové rozloze 27–38 tisíc ha. Informace o brownfieldech shromažďuje Národní databáze brownfieldů. Základním cílem Strategie je vytvoření vhodného prostředí pro rychlou a efektivní realizaci regeneračních projektů a prevenci vzniku nových brownfieldů. Pro naplňování Strategie je stěžejní maximální zapojení dostupných evropských zdrojů pro regeneraci brownfieldů v programovacím období 2007–2013 (zejména využití maxima disponibilních prostředků z evropských fondů). Resortem odpovědným za řešení problematiky regenerace brownfieldů je Ministerstvo průmyslu a obchodu společně s Ministerstvem životního prostředí a Ministerstvem financí. Vzhledem k počtu brownfieldů a specifickým podmínkám v jednotlivých regionech je velmi důležitá také spolupráce na regionální a místní úrovni. Vhodně provedená realizace regenerace se stane impulsem pro další rozvoj obce/regionu. Tyto areály dnes brzdí rozvoj jednotlivých částí měst, někdy i měst samotných, zároveň však představují určitý rozvojový potenciál a prostor pro rozvoj podnikání.

Závěr

Shrinking cities představují širokou škálu problémů, které je třeba řešit komplexně. Ve své skladbě je tato problematika nová, i když některé problémy existovaly již v minulosti. Nutná však bude změna přístupu, paradigmat urbánního rozvoje a komplexní spolupráce měst s jejich okolím v rámci regionu. Annett Steinführerová, která se dlouhodobě zabývá studiem měst středovýchodní Evropy, zdůrazňuje, že pro tato města není možno pouze přejmout teoretický rámec *shrinking cities* tak, jak vznikl v USA a v zemích západní Evropy, a aplikovat jej na postsocialistické země. Města středovýchodní Evropy prošla specifickým vývojem a skýtají nová témata výzkumu (Steinführer 2007).

Karel Schmeidler byl do roku 2000 vědeckým pracovníkem (od roku 1997 docentem) Vysokého učení technického v Brně, od té doby pracuje v Centru dopravního výzkumu v Brně. Externě vyučoval také na Českém vysokém učení technickém v Praze, Technické univerzitě – Vysoké škole báňské v Ostravě a Vyšší odborné škole v Brně, od roku 1991 vlastní rovněž architektonicko-urbanistickou a konzultační kancelář. V letech 1994–2001 byl národním zástupcem České republiky v asociaci evropských škol urbanismu (AESOP), od té doby je zástupcem České republiky v organizaci ICTCT. Kontakt: Ka1@seznam.cz.

Použitá literatura

- Andrle, Alois. 2001. „Demografická stagnace našich největších měst.“ *Urbanismus a místní rozvoj* 4, 2001, 6: 19–22.
- Benešová, Eva. 2000. *Reprodukční chování v sociologické perspektivě. Nastává v České republice druhá demografická transice?* Brno: Masarykova univerzita.
- Burcin, Boris – Kučera, Tomáš. 2002. „Stárnutí obyvatelstva a hranice důchodového věku.“ *Demografie* 44, 2002, 1: 30–34.
- Burcin, Boris – Drbohlav, Dušan – Kučera, Tomáš. 2008. „Možnosti migračního řešení perspektivního úbytku a demografického stárnutí obyvatelstva České republiky.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, 2008, 4: 653–682.
- Coleman, David A. 2000. „Who’s Afraid of Low Support Ratios? A UK Response to the UN Population Division Report on Replacement Migration.“ Příspěvek přednesený na Expert Group Meeting on Policy Responses to Population Ageing and Population Decline. New York, 16.–18. 10. 2000.
- Coleman, David A. 2002. „Replacement Migration, or Why Everyone’s Going to Have to Live in Korea. A Fable for our Times from the United Nations.“ *Philosophical Transactions of the Royal Society, Series B* 2002, 357: 583–598.

- Čermák, Zdeněk – Drbohlav, Dušan – Hampl, Martin – Kučera, Tomáš. 1995. *Faktické obyvatelstvo Prahy. Výzkumná zpráva*. Praha: Univerzita Karlova.
- Geonika. 2009. *Výroční zpráva za rok 2009*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR. Dostupné z <http://www.ugn.cas.cz/report/2010/vz-2009.pdf> [cit. 2009-3-19].
- Großmann, Kevin – Haase, Alex – Rink, David – Steinführer, Annette. 2008. „Urban Shrinkage in East Central Europe? Benefits and Limits of a Cross-National Transfer of Research Approaches.“ Pp. 77–99 in Marek Nowak – Michal Nowosielski (eds.): *Declining Cities / Developing Cities. Polish and German Perspectives*. Poznaň: Instytut Zachodni.
- Hampl, Martin. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice. Transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova + DemoArt.
- Krejčí, Tomáš – Klusáček, Petr – Lorencová, Hana. 2009. „Je možné přiřazovat Brno a Ostravu mezi tzv. shrinking cities?“ Pp. 144–150 in *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2009*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita.
- Kučera, Tomáš – Burcin, Boris. 2009. „Populační vývoj stotisícových měst.“ *Geographia Moravica* 1, 2009: 27–46.
- Maas, Arne. 2008. „Shrinking City Brno? Quantitative and Qualitative Analysis.“ Poster presentation at the conference Socio-demographic Change of European Cities and its Spatial Consequences, Leipzig 14.-16. 4. 2008.
- McDonald, Peter. 2002. „Low Fertility. Unifying the Theory and the Demography.“ Presentation at Session 73 ‚Future of Fertility in Low Fertility Countries‘ Meeting of the Population Association of America, Atlanta 9.-11. 5. 2002.
- MMR. 2010. *Retrospektiva vývoje obyvatelstva 1989–1961*. Dostupné z <http://www.mmr-vyzkum.cz/infobanka/DownloadFile/9739.aspx> [cit. 2010-10-27].
- Mulíček, Ondřej. 2004. *Město Brno v období transformace*. Rukopis disertační práce obhájené na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity.
- Mulíček, Ondřej – Olšová, Iva. 2002. „Město Brno a důsledky různých forem urbanizace.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 5, 2002, 6: 17–28.
- Müller, Jan. 2009. „Změny a trendy v rozmístění obyvatelstva.“ Dostupné z <http://denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6393115> [cit. 2009-08-20].
- Ouředníček, Martin – Sýkora, Luděk. 2002. „Současné změny v rozmístění obyvatelstva a v sociálně prostorové struktuře Prahy.“ *Demografie* 44, 2002, 4: 270–272.
- Seidenglanz, Daniel – Toušek, Vladimír – Janota, Martin. 2008. *Brno – přítomné obyvatelstvo. Kvalifikovaný odhad početního vývoje přítomného obyvatelstva do roku 2020 nad rámec obyvatelstva s trvalým bydlištěm*. Brno: Masarykova univerzita.
- Schmidler, Karel. 1995. „Humanization of the Housing Estates in the Czech Republic.“ Pp. 115–117 in *AESOP congress The Regeneration of the Peripheral Regions*. Glasgow: University of Strathclyde.
- Schmidler, Karel. 1998. *East – West Comparisons and Exchange of Experiences. Housing Estates in the Czech Republic*. Lodž: John Hopkins Urban Fellow Association.
- Schmidler, Karel. 2001. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: Novotný.
- Schmid, Joachim. 2001. „Political Responses to Immigration Pressures in the European Union.“ Presentation at XXIVth IUSSP General Population Conference, Salvador, 18.–24. 8. 2001.

- Srb, Vladimír. 1991. „Druhá demografická revoluce?“ *Demografie* 33, 1991, 4: 336–337.
- Steinführer, Annett. 2006. „The Urban Transition of Inner City Areas Reconsidered. A German – Czech Comparison.“ *Moravian Geographical Reports* 14, 2006, 1: 3–16.
- Steinführer, Annett. 2003. „Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39, 2003, 2: 169–192.
- Steinführer, Annett – Haase, Anton. 2007. „Demographic Change as a Future Challenge for Cities in East Central Europe.“ *Geografiska Annaler, Series B Human Geography* 89, 2007, 2: 183–195.
- Sýkora, Luděk. 1999. „Changes in the Internal Spatial Structure of Post-communist Prague.“ *GeoJournal* 49, 1999, 1: 79–89.
- Sýkora, Luděk – Kamenický, Jan – Hauptmann, Petr. 2000. „Changes in the Spatial Structure of Prague and Brno in the 1990s.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 35, 2000, 1: 61–76.
- Sýkora, Luděk – Ouředníček, Martin. 2007. „Sprawling Post-communist Metropolis. Commercial and Residential Suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic.“ Pp. 209–233 in Martin Dijst – Erich Razin – Cole Vazquez (eds.): *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas. Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.
- Škrabal, Josef – Šimek, Milan. 2007. „Jak je to s počtem obyvatel v obcích?“ *Veřejná správa* 18, 2007, 10: i-iv.
- Toušek, Vladimír. 2006. „Influence of Labour Commuting on Hinterlands of the Czech Agglomerations. Contemporary trends.“ *Acta Univesitatis Palackiane Olomucensis, Facultas rerum naturalium – Geographica* 2006: 95–110.
- Vaishar, Antonín – Klusáček, Pavel – Krejčí, Tomáš – Martinát, Štěpán – Pavelčíková, Naděžda – Pospíšilová, Jiřina – Zapletalová, Jana. 2009. *Současný vývoj vnitřních částí Brna a Ostravy*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR.
- van de Kaa, Dirk J. 1997. „Options and Sequences, Europe’s Demographic Patterns.“ *Nethur Demography Paper* 39. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Vobecká, Jana. 2008. „Potenciálně problémové oblasti Prahy z hlediska struktury obyvatelstva.“ Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=312&lst=108> [cit. 2008-02-30].